

Richard Jändel

## Den frihetliga revolutionen

Ur antologin ¡*No Pasarán!* Spanska inbördeskriget och uppgörelsen med fascismen (Nixon 2008). Som den uppmärksamme läsaren ganska snart inser, så är Jändels artikel inspirerad av den anarkistiska och anarko-syndikalistiska synen på inbördeskriget och revolutionen. För den som vill veta mer om detta rekommenderas lästipsen efter artikeln.

---

NÄR DE AV FRANCISCO FRANCO ledda militärerna inledde sitt uppror 1936 innebar det inte endast ett militärt hot mot republiken, utan även att en ekonomisk kris tornade upp sig. Ledande industrimän, större jordägare, domare, advokater, officerare, poliser och högre tjänstemän valde att gå över på fascisternas sida eller nöjde sig helt enkelt med att rida ut stormen på annat håll. Kvar fanns jordegendomar och fabriker liksom kollektivtrafik, en hel infrastruktur som saknade sina traditionella chefer och tjänstemän på skilda nivåer. En viss förvirring uppstod i första skedet när lantarbetare och industriarbetare med flera, ofta i avsaknad av adekvat utbildning, tvingades att fortsätta att driva företag och lantbruk. Men efter de första stapplande stegen flöt det hela förvånansvärt bra. Olyckskorparna, som alltid hävdar att arbetarna inte klarar sig utan direktörer, högre tjänstemän och aktieägare, såg att produktion och infrastruktur inte bara bevarades utan förbättrades.

Hemligheten bakom framgången låg i kollektivisering och det faktum att CNT (*Confederación Nacional de Trabajo*) under årtionden utbildat sina medlemmar i självförvaltning. Målet hade hela tiden varit att en dag skapa ett anarkistiskt Spanien, där staten och dess institutioner avskaffats. I dess ställe skulle ett nätverk av självständiga enheter som samarbetade på alla nivåer växa fram. Tanken var att etablera arbetar- och bondekollektiv, där arbetarna respektive lantarbetarna producerade och styrde sig själva. Det handlade om att visa genom goda exempel, inte att ”predika” vad andra bör göra.

När spanska inbördeskriget bröt ut togs CNT formligen på sängen av den spontana kollektiviseringsvåg som följde, men organisationen fann sig snabbt. För CNT handlade det inte bara om att få igång en fungerande verksamhet igen, utan om att genomföra en revolution där produktionsmedlen överfördes i folkets händer, helt i enlighet med organisationens visioner om ett nytt och jämlikt samhälle. Flera miljoner spanjorer involverades i arbetet med att bygga upp en kollektiv ekonomi, antingen inom industrin eller inom jordbruket. Den frihetliga revolutionen blev därmed det största experimentet i självförvaltning, vid sidan av de israeliska kibbutzerna (vilka existerat sedan 1909), som hittills förekommit.

### **Kollektivisering och soppök**

I de städer där militärkuppen slogs ner följde i Katalonien, men även på andra håll, kollektivisering av fabriker, kollektivtrafik och taxi. Det förekom även att matbutiker, bostäder och restauranger kollektiviserades. För att underlätta för vanligt folk anordnades även kollektiv utspisning, vilket därigenom motverkade krigets allt hårdare ransonering.

Det första steget mot kollektivisering var att inventera tillgångarna på livsmedel. Centralt var att sjukhem, ålderdomshem och försvaret gick i första hand. De första socialiseringarna genomfördes inom bagerinäringen. I Barcelona bakades stadens bröd i 745 bagerier, något som var synnerligen opraktiskt och innebar resursslöseri. Bageriarbetarna beslöt sig därför för att koncentrera produktionen i större enheter. Försöket visade sig bli en stor succé och snart

följde andra näringar efter. Om entusiasmen var stor var problemen också stora. Många företagsägare hade tömt sina företag på kapital och det ekonomiska läget var långt ifrån gynnsamt.

I centrum för all förändring fanns demokratin. På arbetsplatserna anordnades stormöten där alla som arbetade i företaget diskuterade viktiga frågor och företagsråd valdes. Råden valdes för ett år och var ansvariga inför stormöten. En mängd reformer genomfördes samtidigt: alla höga direktörlöner avskaffades, arbetstiden förkortades, lönerna höjdes och löneskillnader utjämnades, ålderspension och fri sjukvård infördes och arbetsförhållandena förbättrades. Samtidigt lades en del av produktionen om till vapenproduktion och snart rullade bland annat provisoriskt byggda pansarbilar ut från banden. Symboliskt målade med CNT/FAI i stor text. Katalonien, där CNT var som starkast, utgjorde naturligtvis det mest storslagna exemplet, men kollektiviseringsprocessen genomfördes även på andra platser runt om i Spanien. Naturligtvis uppstod en mängd problem inledningsvis, men redan efter några månader fungerade den nya samhällsordningen. De arbetarledda företagen inte bara fungerade, utan produktionen ökade. Det gick inte att undgå att lägga märke till att den nya friheten påverkade arbetarna på alla områden. Detta fick den unge tyske frivillige Helmut Kirschey uppleva när han kom till Barcelona i månadsskiftet juli/ augusti 1936:

Det märktes att arbetarna blivit mer självmedvetna, de visste att det var deras gemensamma egendom och var oerhört tjänstvilliga. Precis som före revolutionen kunde man gå på restaurang och äta en god middag, skillnaden var att restaurangen nu ägdes av dem som arbetade där. Ofta var det också en upplevelse att gå på restaurang; kyparna hade en pistol hängande på livremmen. Det var inte nödvändigt, men det var ett slags sätt att visa att nu är det vi som har makten.

### ***Jorden till folket***

Kollektiviseringen av jorden ägde i första hand rum i Aragonien, Levanten, Kastilien och Katalonien. Sammantaget skapades inte mindre än 1 600 kollektivjordbruk.

Storgodsen delades upp på jordbrukskollektiv. De som beslutade sig för att delta i kollektivet överlämnade till detta all eventuell egendom. För den som ville bruka jorden själv fanns den möjligheten, men en familj tilläts inte äga mer jord än den kunde bruka utan anställd arbetskraft. Målet med hela kollektiviseringsprocessen var att upphäva exploateringen i alla dess former och då fanns det inte plats för privategendom annat än i mindre skala.

Ledorden var direktdemokrati och egendomsgemenskap. Cirkulationen av pengar inom de flesta kollektiverna avskaffades och ersattes i vissa fall av polletter. Lön ersattes med tillgodohavanden och berodde på familjens storlek och behov. Ett par erhöll mer än en enskild medlem, men mindre per person än om de levde för sig. Kvinnor fick samma ersättning som män. Det fanns skillnader mellan kollektiverna i uppbyggnad och hantering av problem, men grundstrukturen var densamma. Vanligtvis erbjöd kollektiven såväl fria bostäder som bröd, olivolja och apoteksprodukter. Andra produkter fick köpas med hjälp av krediten eller lokala pengar. Vissa kollektiv använde sig av ett poängsystem där varje vara räknades i poäng och där den som samlat ihop tillräckligt med poäng kunde handla varor i motsvarande utsträckning. Det tog tid och mycket arbete i anspråk att bygga upp ett nytt samhälle — dessutom parallellt med själva krigsinsatsen. Att kollektivjordbrukens medlemmar skapade något av värde utöver det vanliga bekräftas av dem som för en kortare eller längre tid delade deras vardag. Gaston Leval beskriver i sin bok *Collectives in the Spanish Revolution* en vistelse i Graus-kollektivet i Aragonien:

Jag vill avsluta med ett sista intryck, ett sista minne som alltid tar mig tillbaka till det förflutna och allt jag genomlevt. Det var i Graus som jag först mest slående och intensivt på husfasaderna på alla gator såg proklamerad glädjen över alla ansträngningar och den nya ordningen. Samtliga arbetsplatser, samtliga verkstäder och godsdepåer hade på sina fasader träskyltar i varierande storlek och målade i rött och svart, genom vilka man kunde följa hela produktionsapparaten: Kollektiva Manu-

fakturhandlarna nr 1, nr 2, nr 3 och nr 4, Bagarkollektivet, Cartwrights Kollektiv, Stenläggarkollektivet etc. Det var en hyllning, en proklamation av var och en, en explosion av tillförsikt och lycka (...) Det minnet framstår så levande för mig och skall så länge jag har förmågan att minnas händelser och människor. (Översättning från engelskan av Ewa Edén-Modén.)

Leval var inte ensam om att bli imponerad av vad kollektiven åstadkommit på kort tid. De stora förändringarna innebar faktiskt en social revolution. Tidigare var de spanska lantarbetarna Europas mest exploaterade. Lönerna var usla och arbetarna saknade nästan alla rättigheter. I praktiken rådde en slags halvfeodalism. Många saknade arbete hela året vilket ledde till en för oss ofattbar fattigdom. Inte mycket bättre var det för småbönderna. Medan det fanns gods på 30 000 hektar slet småbönderna på sina små jordlappar och kunde i bästa fall uppnå en något bättre försörjning än lantarbetarna. Kollektiviseringen innebar enorma förbättringar på alla områden, såväl ekonomiska som sociala. Kollektiven, liksom de arbetarförvaltade fabriker, visade sig mycket framgångsrika.

Kollektivisterna lyckades inte bara – under rådande krigsförhållanden – överta och sköta fabriker och jordbruk, utan förmådde i många fall också samtidigt att höja produktionen.

De enskilda kollektivjordbruken knöts samman i en federation där federationen fungerade som ett samarbetsorgan. De rikare kollektiven distribuerade genom federationen sitt överskott till de fattigare kollektiven som därmed fick hjälp att utvecklas. Samtidigt avsattes betydande delar av överskottet till armén vilket därmed bidrog till krigsansträngningen.

### ***Början till slutet***

Naturligtvis upprördes de borgerliga krafterna nationellt och internationellt över den förda politiken. Den frihetliga revolutionen inte bara upphävde den privata egendomsrätten, den visade – vilket var farligt – att arbetare och lantbrukare inte hade något behov av företagsledare, aktieägare eller godsägare. Det gick alldeles utmärkt att riva ”pyramiderna” och förena politisk och ekonomisk demokrati med effektiv produktion.

Men även på den republikanska sidan växte kritiken och det fanns flera orsaker. Den demokratiska sidan utgjordes av en mängd partier och organisationer från kommunister till traditionella borgerliga partier. Liberalerna stod på republikens sida därför att denna representerade demokratin, men förblev rabiata antisocialister. Kollektivisering av jord och industri uppfattades som ett led i ett program för att upphäva privategendomen och genomföra socialismen. Därför kunde de naturligtvis inte ge sitt stöd åt kollektiviseringen.

Den kanske starkaste kritiken kom dock inte från borgerligt håll utan från det socialistiska PSOE (*Partido Socialista Obrero Español*) och det kommunistiska partiet PCE (*Partido Comunista de España*). Kommunistpartiet hade en stark bindning till Moskva och var påverkat av den rådande stalinismen. Det ansågs allmänt att kollektiviseringen bidrog till att minska stödet för republiken i utlandet därigenom att kollektiviseringen skrämde bort både liberaler och socialdemokrater som annars skulle stödja republiken. CNT:s agerande gav därigenom sken av att kampen stod mellan fascism och socialism, istället för mellan fascism och demokrati. Utifrån tillgängliga fakta var slutledningen korrekt, men idag vet vi att oavsett kollektivisering eller inte så skulle den spanska republiken ha övergivits av de västliga demokratierna. Motståndet hade heller inte enbart pragmatiska orsaker. Både socialistpartiet och kommunistpartiet ville förändra samhället i socialistisk inriktning via staten och inte genom kollektivisering underifrån. Produktionsmedlen skulle ägas av staten, inte av producenterna i form av kooperativ eller kollektiv. I det vardagliga arbetet på gräsrotsnivå förekom det dock att även kommunister deltog i uppbyggandet av de spanska kollektiven.

Under hösten 1937 inleddes en kampanj mot kollektivjordbruken vilken inkluderade försämrade villkor och i vissa fall tvångsavkollektivisering.

Francos seger i april 1939 innebar det slutgiltiga krossandet av den frihetliga revolutionen. Åtskilliga av kollektivens medlemmar kom att sluta sina dagar i en massgrav eller i ett koncentrationsläger, om de inte tvingades att gå i landsflykt.

### **Lärdomar för framtiden**

Går det att dra lärdomar av det spanska inbördeskriget och den frihetliga revolutionen? Ja, definitivt, vill jag hävda. Det faktum att kommunister, anarkosyndikalister och socialister bekämpade varandra spelade fascismen i händerna. Vem som hade störst skuld är inte intressant, däremot det faktum att arbetarrörelsens enda möjlighet att segra var – och fortfarande är – att samarbeta. Liksom högerens krafter måste vänstern vinna insikten om nödvändigheten av att hitta den minsta gemensamma nämnaren. Endast då går det att överkomma alla de svårigheter man brottas med.

De spanska kollektiven fick bara en kort tid på sig. Tre år är inte en lång tid för att pröva en vision. Men under sin korta tid visade spanjorerna att självförvaltning faktiskt inte bara fungerar utan också kan bli en succé. Både ur ekonomisk, demokratisk och socialistisk synvinkel. Ett samhälle utan "herrar" fungerar, och kan utgöra en inspirationskälla för framtida modeller. Vi lever i en värld med en allt snabbare avfolkad landsbygd till förmån för växande jättestäder. Samtidigt breder kommersialismen ut sig på bekostnad av en allt mer hotad miljö. Ett nät av socialistiska landsbygds kooperativ där ekologiskt lantbruk och småskalig produktion utgör huvudnäringarna skulle innebära att dess medlemmar delade på kompetensen och att miljön skonades. Modellen behöver inte vara den enda, men kan fungera som ett viktigt komplement till skapandet av ett framtida solidariskt samhälle.

### **Lästips**

I boken *No Pasarán!* som ovanstående är hämtat från finns på Marxistarkivet även [Från revolution till antifascism](#) av Håkan Blomqvist.

Artikelförfattaren Richard Jändel har tidigare skrivit två böcker med anknytning till spanska inbördeskriget: *Kämpande solidaritet: möten med svenska spanienfrivilliga* (Stockholm: Arbetarnas kulturhistoriska sällskap 1996) och *Helmut Kirschey – en antifascists minnen* (Stockholm, Federativ 1998)

På Marxistarkivet finns ett stort antal böcker, artiklar och dokument som rör inbördeskriget och revolutionen, se [Böcker](#) resp. [Artiklar](#).

Bland de böcker som redovisar anarkosyndikalistiska uppfattningar, kan nämnas [Syndikalismen vid makten](#) av César m Lorenzo (skriven 1969). [Makt och motstånd](#) (1969) av Noam Chomsky har en liknande grundsyn.

Det finns även åtskilliga tidsdokument, med anarkosyndikalistisk inriktning, bland dem böcker av Eduardo De Gusman, J García Pradas, Rudolf Rocker och Augustin Souchy, liksom artikelsamlingar ur tidskriften *Syndikalismen* och SAC:s dagstidning *Arbetaren*.

Givetvis finns på Marxistarkivet även texter med annan ideologisk grundsyn, liksom historiska arbeten.